

УПРАВЛЯВАЩТЕ В БЪЛГАРИЯ
СРЕЩУ ДИСИДЕНТСКОТО ДВИЖЕНИЕ
(1986–1989)

Владимир Мигев

Изявилата се от средата на 80-те години „перестройка“ в СССР намери веднага отражение в България. Макар и плахо, започнаха да се появяват първите отчетливи прояви на опозиция, с много по-добре изразена заостреност, каквато дотогава не съществуваше. Това веднага доведе до репресивни действия на властта. Така например, поради силно критични предавания за негативни явления в българската действителност, бе сменен главният директор на телевизията. Не след дълго бе спряно и най-популярното предаване – „Всяка неделя“. Свален бе и дотогавашният главен редактор на вестник „Стършел“.¹

През юли 1987 г. в официоза в „Работническо дело“ бяха публикувани четири статии на журналиста от вестника Георги Тамбуев. В тях се разкриваше моралният облик на прокурора на Етрополе, както и редица прикривани дотогава престъпления на „силните на деня“ в малкия балкански градец.² Тези публикации развълнуваха обществеността, в централните ежедневници се появяваха коментари, посочиха се подобни примери и от други райони в страната. Властите посрещнаха всичко това с голяма неприязън. Заповядано бе на Централната контролно-ревизионна комисия на БКП да извърши проверка с предварително определена осъдителна насоченост срещу Тамбуев. Решенията на комисията ядосаха Тодор Живков поради тяхната, според него, „недостатъчна решителност“. Той наложи на Политбюро да излезе с унищожителни постановления: Тамбуев бе изключен от партията и уволнен от официоза, свален бе дотогавашният главен редактор на вестник „Труд“ Дамян Обрешков, на Софийския областен комитет на БКП бе наредено да разпусне Бюрото на Общинския партиен комитет в Етрополе и да се потърси отговорност от неговия секретар.³

Всичко това възмути обществеността. Изтъкваше се, че се запушва устата на журналистите, че лозунгите, издигнати в Юлската концепция⁴ се оказват само красиви фрази.⁵

През ноември 1987 г. се проведе редовната отчетно-изборна конференция на партийната организация на Софийския университет. С много острокритич-

¹ *Димитров, И.* Всичко тече. Спомени. С., 2000, с. 328, 363.

² ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 3379, л. 175.

³ *Пак там*, л. 2–3.

⁴ Юлска концепция – такова публично название бе дадено на решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП – 1987 г., в които се оповестяваха кардинални промени в модела на социализма в България.

⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 3379, л. 138–139.

ни и разобличителни изказвания по редица недъзи в българското общество, пред конференцията излязоха професорите Никола Попов, Недялко Белев и Васил Иванов – и тримата носители на званието „активен борец срещу фашизма и капитализма“, както и доцент Николай Василев – син на „активен борец“. Реакцията на управляващите бе мигновена – с решение на Секретариата на ЦК на БКП Софийският градски партийен комитет наложи строги санкции на четиримата, поискана и административни мерки срещу тях, което означаваше уволняване от работа.⁶ Бяха разформирвани две структури на БКП в Университета: една партийна организация и една партийна група.⁷

Поради силното негативно отражение на тези решения сред обществеността, те не бяха осъществени.

На 8 март 1988 г. бе учреден Комитетът за екологична защита на град Русе. На 14 април 1988 г. бе изключен от партията председателят на Комитета – писателят Георги Мишев. Той бе поставен под наблюдение от Държавна сигурност. Такава мярка бе организирана и за останалите членове на ръководството.⁸

Импулсивна реакция от създаването на Русенския комитет бе публикуването наскоро след това на „Съображенията“ на Тодор Живков за преустройството в духовната сфера. Както отбелязва проф. Стоян Михайлов, това бе в резултат от възникналата уплаха сред управляващите поради появата на едно открито, легално опозиционно формирование.⁹

В „Съображенията“ се поставяше задачата за рязко издигане равнището на партийната работа в сферата на интелектуалния труд и за повишаване авангардната роля на организациите на БКП в съюзите на художествено-творческата интелигенция. Посочваше се „отрицателният факт“, че в медиите се появявали материали, които „възбуждали негативна нагласа към ценности и идеали на социализма“.¹⁰

На 17 май същата година, на заседание на ЦК на БКП, Тодор Живков заяви, че „Съображенията“ имали за цел да предизвикат предприемането на неотложни мерки по повод негативните прояви сред някои кръгове на интелигенцията“¹¹.

⁶ Вж. Решение № 37 на ЦКРК, с протокол № 7 от 25 апр. 1988 г., по молбите на проф. д-р Никола Г. Попов, проф. д-р Недялко Белев Георгиев, доц. Николай Василев и проф. Васил Иванов Василев срещу решението на бюро на ГК на БКП в София за изключването им от БКП. – ЦДА, ф. 1Б, оп. 101, а.е. 2067.

⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 71, а.е. 3064, л. 1–2.

⁸ *Пак там*, оп. 68, а.е. 3394, л. 38–50, 58, 88, 96–97, 116, 135, 158, 220; Русенският комитет. Документален сборник с материали от Централният държавен архив и архива на Обществения комитет за екологична защита на град Русе. С., 2002, 108–109; Шесто управление срещу неформалните организации 1988–1989. С., 1999, с. 112.

⁹ *Михайлов, Ст.* Живковизмът през призмата на една лична драма. С., 1993, с. 43.

¹⁰ в. „Пулс“, № 18, 3 май 1988; вж. и *Еленков, Ив.* Културният фронт. С., 2008, 489–490.

¹¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 3425, л. 42–43.

На 27 март 1988 г. в Бояна бе организирано обсъждане на „Съображенията“. На заседанието бе анализирана общата политическа обстановка в страната след създаването на Русенския комитет и най-вече развитието на „неблагоприятните процеси“ сред интелигенцията. Постави се и въпросът за мерките, които трябваше да се вземат.¹² Малко по-късно, на базата на „Съображенията“, в публичното пространство се появи нов документ: „Основни насоки за преустройството в духовната сфера“.

Продължиха и репресивните действия. Обликът, който доби писателският орган в. „Литературен фронт“ предизвика рязка отрицателна реакция сред управляващите. Непрекъснатите изисквания на ЦК спрямо председателя на Съюза на българските писатели (СБП) Любомир Левчев не даваха резултат. Редколегията на вестника си беше извоювала известна независимост от съюзното ръководство. Чашата на търпението преля след публикуването на стихотворението на партийния секретар на СБП Георги Константинов за промените в СССР. Тодор Живков схвана това стихотворение като насочено пряко срещу него. Оказаният тотален натиск върху главния редактор на вестника Евтим Евтимов го принуди да си подаде оставката, а тя веднага бе приета.¹³ В края на 1988 г. бе освободен от поста секретар на ЦК Стоян Михайлов.¹⁴

Взгледите на управляващите се подкрепяха от ретроградните елементи в обществото. Това пролича особено добре на партийните събрания за обсъждане на „Съображенията“. Така например, остро бе атакуван утвърдилият се в медиите курс за пълен превес на „критикарството“ и на „едностранчивото“ в отрицателен план тълкуване и коментирание на излаганите факти от живота на страната. Също така, в медиите бил налице стремеж за механично пренасяне в българските условия на това, което се извършвало в СССР в условията на „перестройката“, и по-специално за разгръщането на гласността и критичността.¹⁵ Констатираше се фактът, че редица първични организации на БКП сред художествено-творческата интелигенция и в научните среди „се обезличили и деформирали, не водели редовен организационен живот, подменили напълно идеологическите си функции, загубили облика си на партийни формирования“. Подобни констатации се направиха и на пленума на ЦК БКП на 19 и 20 юли 1988 г.¹⁶ С голямо негодувание управляващите отбелязваха факта, че на много събрания редица от изказалите се оневинявали членовете на Русенския комитет, правели внушения, че с наложените наказания партийните органи действали репресивно.¹⁷

¹² Михайлов, Ст. Цит. съч., с. 43.

¹³ Левчев, Л. Панихида за мъртвото време. С., 2011, 459–460; Митовска, М. Глътка въздух. – Вezni, 1993, № 1, с. 63.

¹⁴ Михайлов, Ст. Цит. съч., с. 89.

¹⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 3425, л. 14.

¹⁶ Пак там, а.е. 3425, л. 10, 55.

¹⁷ Пак там, оп. 68, а.е. 3425, л. 6.

В своето изложение на заседанието на Политбюро на 17 май 1988 г. Тодор Живков направи редица тревожни за управляваните констатации: че сред немалка част от интелигенцията преустройството не се възприемало, че имало неверие във възможностите му то да реши кардиналните проблеми на българското общество. В много хора било налице погрешно разбиране за свободата на критиката, за демократизацията, за дискусиите, за правата на човека. Поради всичко това Живков наблягаше на необходимостта да бъдат решени някои „назрели кадрови структурни промени в отделни звена на духовната сфера като Института за философия, Института за социология, Института по науките за държавата и правото, Института по изкуствознание, а също така и в някои съюзи на художествено-творческата интелигенция“¹⁸.

Извършиха се и нови репресивни действия. Така на пленума на ЦК на БКП от 20 юли 1988 г. бяха нанесени няколко удара: известният български художник Светлин Русев бе изваден от състава на Централния комитет, Стоян Михайлов бе освободен като секретар на ЦК, Чудомир Александров – като член на Политбюро и секретар на ЦК. Преди това съпругата на Станко Тодоров – Соня Бакиш бе изключена от БКП, тъй като влезе в Русенския комитет. Поради тази причина Станко Тодоров поиска да бъде освободен от състава на Политбюро.¹⁹

Причината за свалянето на Светлин Русев бе неговата добре изразена опозиционност: в Народното събрание той се обяви против прибързаната глобална административна реформа без нейното предварително широко обсъждане. Той бе инициатор и на обръщението на Съюза на българските художници „Вик за Русев“, поместен във в. „Народна култура“ от 12 февруари 1988 г. Русев бе и един от организаторите на Русенския комитет. След свалянето му, срещу него се започна драстична негативна кампания в медиите, с всевъзможни обвинения.

Стоян Михайлов бе свален преди всичко заради критиката му по редица основни постановки в Юлската концепция и това особено много разгневи Тодор Живков. Срещу Михайлов също така се посипаха всевъзможни обвинения в това число и фрапантното становище на вожда, че „той не е никакъв учен“.

Най-любопитни бяха нещата около Чудомир Александров. За неговото сваляне бе издигнат един формален повод: че той е знаел за „лошия произход“ на съпругата си и е мълчал. Хората си задаваха законния въпрос: та нима чак сега се е узнало за „лошия произход“, след като преди толкова години е било организирано инсценираното от Държавна сигурност убийство на тъста му – бивш полицай? Основната причина за свалянето бе, че Тодор Живков се стресна от това, че готвеният за негов заместник – Александров, можеше да измени досегашния курс на управляващите.²⁰

¹⁸ Пак там, л. 18, 46–48.

¹⁹ Пак там, оп. 65, а.е. 89, л. 1–2.

²⁰ Пак там; Михайлов, Ст. Цит. съч., с. 93.

През месец октомври 1988 г., по най-брутален начин, чрез насилствено пенсиониране, бе отстранен главният редактор на в. „Народна култура“ Стефан Продев. Причината беше в опозиционния облик, който „той наложил на вестника“.²¹

На 3 ноември 1988 г., в 65-та аудитория на Софийския университет, бе учредено ново опозиционно формирование под названието „Клуб в подкрепа на гласността и преустройството“.²²

На 15 и 16 ноември 1988 г. Политбюро обсъди ситуацията след появата на Клуба. Първото решение което се взе, бе да се извърши цялостна промяна в редколегията на в. „Народна култура“ – очевидно свалянето на Продев се бе оказало недостатъчна мярка. На второ място се постави задачата да се затегнат партийните организации в съюзите на художествено-творческата интелигенция.²³ По този повод бе изработен материал, който се четеше на закрити партийни събрания.²⁴

Още веднага след възникването на Клуба срещу неговите членове започнаха репресии: привикване в районните комитети на БКП – за партийните членове и в централата на ул. „Позитано“ – за активните борци. Съвсем скоро обаче редица водещи личности на Клуба биваха извиквани в Държавна сигурност, където с тях се провеждаха заплашителни разговори.²⁵

На пленума на ЦК на БКП на 13 и 14 декември 1988 г. отново се поставиха редица въпроси, свързани със засилването на опозиционността в българското общество. И тук отново най-остро звучаха обвиненията на Тодор Живков. Той повтори казаното преди това за линията на медиите, които създавали негативна картина на положението в България: да очернят и пресилват нещата, за това че тяхното внимание било насочено само срещу отрицателните явления. Специално за телевизията той каза, че тя се е превърнала в „плювалник“.

Силни бяха атаките на вожда и срещу съюзите на художествено-творческата интелигенция: че в тях са се оформили елити на „богопомазани“. Той подчертаваше: „Тези елити ще ги ликвидираме!“ Какво представлявали според него „творческите съюзи“: монополистки организации, деформации

²¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 71, а.е. 3742, л. 4; *Паси, И.* В памет на Стефан Продев. – *Везни*, 2002, № 8–9, с. 83.

²² *Желев, Ж.* Въпреки всичко. С., 2005, с. 260; *Вж. и Баева, И.* Създаването на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството и ролята му в началото на прехода (1988–1991). – *ИДА*, кн. 87, 2004, 3–92.

²³ ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 3553, л. 14; *Шесто управление...*, 104–105.

²⁴ *Шесто управление...*, 104–105.

²⁵ *Пак там*, с. 206; *Радевски, Хр.* Разговор със себе си. С., 2000, с. 264; *Вж. и Калинова, Ев.* Българската култура и политическият императив (1944–1989). С., 2011, с. 461.

в тези сектори, деформации в партийните им организации, деформации в цялата духовна сфера. И заключаваше: „Това повече няма да търпим!“²⁶.

Живков се обяви и срещу искането на редица писатели да се крие истината около творческото ликвидиране на големия български художник Александър Жендов. „Това няма да бъде позволено“, бе резолюцията на вожда.²⁷

Осбено силни бяха атаките срещу извършващото се в Писателския съюз и най-вече срещу партийния му секретар Георги Константинов. Тодор Живков поиска той да бъде изключен от БКП, а също така да се вземат мерки за „сериозно затягане“ в партийната организация на Съюза.

В книжка втора на списание „Съвременник“ от 1988 г. бе публикувана пиесата на Йордан Радичков „Образ и подобие“. Творбата разтърси интелектуалните среди. В нея беше показано много ярко зловредното въздействие върху обществото на всяка неограничена власт. От всеки ред, от всяко изречение на това забележително творение, се проявяваше истината за живота на българското социалистическо общество. Читателите виждаха в творбата обстановката в България в последното тридесетилетие. Всичко това разгневи твърде много Тодор Живков и кръга около него. Стана пределно ясно, че пиесата няма да бъде поставена в нито един български театър.²⁸

Петър Манолов бе секретар на неформалната организация „Независимо дружество за защита правата на човека“. За тази си дейност той бе подложен на репресии. Милицията направи обиск в дома му и бе иззет личният му архив. Съзнателно подбрани текстове от архива, представящи автора в неблагоприятна светлина, бяха публикувани в официоза. По инициатива отгоре Манолов бе публично заклеяван на събрания в цялата страна.²⁹

За месец март 1989 г. бяха насрочени конгресите на всички съюзи на художествено-творческата интелигенция. Висшето партийно ръководство започна още от началото на годината активна работа за осигуряване „правилното“ протичане на тези форуми.³⁰ Първите обсъждания на проблемите, свързани с подготовката на конгресите станаха на 25 януари, на заседанието на Секретариата на ЦК на БКП.³¹

На 8 февруари членът на Политбюро Йордан Йотов покани на разговор влизашите в състава на ЦК на БКП представители от духовната сфера, като им даде императивни указания.³² В центъра на вниманието отново бе Съюзът на българските писатели. На 10 февруари Тодор Живков се срещна с група

²⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 65, а.е. 91, л. 16, 18, 26–27; оп. 68, а.е. 3553, л. 150; Вж. и *Димитров, И.* Цит. съч., с. 356.

²⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 65, а.е. 93, л. 356–357.

²⁸ *Пак там*, оп. 78, а.е. 70, л. 9.

²⁹ *Тодоров, Н.* Дневник. Т. 2. С., 2007, с. 2054.

³⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 78, а.е. 356, л. 1.

³¹ *Пак там*, оп. 71, а.е. 3867, л. 196–198.

³² *Пак там*, оп. 59, а.е. 189, л. 38–39.

комунисти, членове на СБП. В изказването си той наблегна на „негативните“ явления в Съюза – заключението му беше, че не можело вече в досегашните форми да се развива тази организация.³³ Преди самото откриване на конгреса Йордан Йотов отново се срещна с група писатели. В изказването си той подчерта, че в разгърналата се гласност трябва да се влага обезателно класово-партийно съдържание, че без него тя не можела да служи на преустройството.³⁴

На 21 и 22 февруари се организира среща на Политбюро с представители на интелигенцията. При обсъждането на резултатите от тази среща пролича много ясно, че партийните шефове не бяха доволни от нея. Ето защо, Йордан Йотов поиска след провеждането на конгресите да се реагира срещу гражданското поведение като спрямо някои интелектуалци да се използват и проявите на негативно отношение сред обществеността към тях.³⁵ Тодор Живков пък заяви, че е нужно открито заклеимяване на членовете на Клуба и особено на тези, които се изказвали по западните радиостанции. Атаките срещу тях не трябвало да се ограничават само с действията на ЦК, а да се разгръщат в широки мащаби там където работят и там където живеят. Понататък той подчертаваше, че е нужно обновление на кадрите, но на този етап то не трябвало да бъде поголовно.³⁶

Въпреки усилената предварителна подготовка, конгресите не тръгнаха в желаната от управляващите посока. Това особено добре пролича при писателите и при кинематографистите. На конгреса на СБП новата обстановка се прояви още в самото начало. Дотогава появата на Живков бе съпроводена винаги със ставане на крака и бурни аплодисменти. Нищо подобно не се получи сега. Когато той влезе в залата на вече започналото заседание, изказващият се в момента спря да чете текста на експозето си, погледна към влезлия и продължи да говори, а в залата се запази пълна тишина.³⁷

Забелязал развитието на процеса, на втория ден Живков повика писателите-членове на БКП и им даде указания да вземат инициативата и наложат нужното развитие на конгреса.³⁸ Въпреки това, решителна промяна не настъпи.

На заседанието на Политбюро на 17 март 1989 г. бяха направени изводите от преминалите конгреси. Бе изказано остро недоволство, че форумите „не са се развили добре“, че на някои от конгресите, най-вече на писателския, не е бил даден нужният отпор „на демагозите“, т.е. на представителите на опозицията, че тези последните са взели връх и са използвали трибуната за

³³ Пак там, а.е. 190, л. 5–12; Радевски, Хр. Цит. съч., с. 277.

³⁴ в. „Литературен фронт“, № 19, 10 март 1990.

³⁵ ЦДА, ф 1Б, оп. 68, а.е. 3595, л. 35.

³⁶ Пак там, л. 13, 22.

³⁷ Йорданов, Н. Сбогуване с Бургас. С., 2007, 98–99; Цанев, Ст. Български хроники. Т. 4 (1943–2007). София-Пловдив, 2009, с. 413.

³⁸ Йорданов, Н. Цит. съч., 101–103; Тодоров, Н. Цит. съч., 2069–2070.

антиправителствена пропаганда. Бе изказано и недоволство, че много членове на неформалните организации са били избрани в ръководните органи.³⁹

Беше изразена голяма тревога от засилващата се „идейна ерозия“ сред художествено-творческата интелигенция и особено сред младите творци, препоръча се да не се бърза с тяхното приемане в съюзите.⁴⁰ Отново бе изразена остра критичност към Писателския съюз, която граничеше с неприязън. Това пролича и на Майския пленум на ЦК през 1989 г., когато Тодор Живков заяви, че е ненормално в малка България да има 400 писатели.⁴¹

Много интересна бе констатацията на Петър Дюлгеров: „На тези конгреси се сблъскахме с една необичайна обстановка, за която не бяхме готови, затова понякога изпадахме в положение на безтегловност“⁴². Емил Христов допълваше: „Оказа се, че сме изненадани от акциите на протестиращите“⁴². Все в тази светлина бе и оценката, че не е било правилно конгресите да се провеждат в този момент, тъй като сме се оказали неподготвени за тях.⁴³

Общият призив на всички изказали се беше, че трябва да се премине в настъпление и да се разгромят опозиционните формирования. Ако не се извършело това нямало да бъде възможно да се върви по-нататък. Трябвало да се потърси строга отговорност от членовете на ЦК, които си мълчали и спокойно наблюдавали агресивността на опозиционерите.⁴⁴

И наистина, след това заседание се засили настъпателността на управляващите по всички линии. Бе използвана умело и дирижираната националистическа вълна, която обхваща част от българското общество и през лятото на 1989 г. Увеличиха се преките репресивни действия на милицията.

Нещата вървяха обаче устремно и неотстъпно към своя логически завършек, но опозиционните сили нямаха този потенциал да извършат промяната и тя дойде в резултат на действията отгоре.

³⁹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 68, а.е. 3620, л. 128, 130, 131, 133, 134, 165.

⁴⁰ Пак там, л. 151, 155, 179.

⁴¹ Пак там, л. 182; оп. 65, а.е. 196, л. 273.

⁴² Пак там, оп. 68, а.е. 3620, л. 149.

⁴³ Пак там, л. 158, 175, 180.

⁴⁴ Пак там, л. 136, 144, 146, 164, 166, 177.

THE GOVERNORS IN BULGARIA AGAINST THE DISSIDENT MOVEMENT

V. Migev

Summary

The author of this article uses a wealth of historical source materials to illustrate the repression by the Bulgarian Communist Party against the first manifestations of opposition in Bulgaria, which happened after the Perestroika in the USSR that began in the mid-1980s. The main attempts to resist the government are mentioned, such as Georgi Tambuev's articles in the newspaper *Rabotnichesko Delo* against abuses of power in Etropole, the revelatory statements at the regular reporting and election conference of the party organization of Sofia University, the establishment of the Ruse Committee, and of the Club in support of publicity and reconstruction in the period 1987–1989. Attention is drawn to the repressive actions of the state authorities against these events documented by various decisions of the Politburo of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party. A central place in this article have speeches of the first party leader Todor Zhivkov and imposed party punishments of the members of the Party Repression against members of the intelligentsia.

Based on a thorough analysis of the events of the late 1980s, the author concludes that the opposition forces do not have the potential to bring about change on their own and that this is the result of „actions from above“.